

SPUŚCIZNY UCZONYCH W ZASOBIE ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNEGO W KATOWICACH - WYBRANE PROBLEMY GROMADZENIA, OPRACOWANIA ORAZ UDOSTĘPNIANIA

Archiwa prywatne od wczesnych lat 30. XX w. przyciągają uwagę badaczy, co wzbogaca w konsekwencji zarówno dorobek teoretyczny polskiej archiwistyki, jak jego praktyczną aplikację w postaci zinwentaryzowanych i obecnych w obiegu naukowym spuścizn osób prywatnych (Polackówna, 1938/1939, s. 100–109; Bańkowski, 1951, s. 194–216; Kolankowski, 1958a, s. 143–159; Kolankowski, 1958b; Kolankowski, 1959, s. 2–16; Piber, 1965, s. 43–62; Zielińska, 1971, s. 71–78; Kolankowski, 1972, s. 53–73; Wierzbicka, 2010, s. 149–177; Czarnota, 2016, s. 248–270). Warto jednak już na wstępie zwrócić uwagę na fakt, że refleksja metodologiczna dość późno zaowocowała wprowadzeniem do polskiego słownika archiwalnego fachowego pojęć: archiwum prywatne oraz spuścizna. W wydany w 1952 r. *Polskim słowniku archiwalnym*, redagowanym przez uczonych tej miary, co Aleksy Bachulski, Kazimierz Konarski oraz Adam Wolff, nie znajdziemy żadnego z tych pojęć (Górski, 2009, s. 23)². Dopiero ogłoszony drukiem w 1974 r. *Słownik* pod redakcją Wandy Maciejewskiej zawiera dwa nowe terminy oraz poszerzoną definicję pojęcia głównego, czyli archiwum, o dodatkową, czwartą warstwę znaczeniową:

Archiwum [...] 4. zespół, grupa zespołów lub zbiór archiwalny powstały na skutek działalności urzędu, instytucji, organizacji, a zwłaszcza rodu, rodziny lub osoby fizycznej.

¹ Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Historii i Archiwistyki.

² Nie można zgodzić się z twierdzeniem Roberta Górskiego, że w *Polskim słowniku archiwalnym* z 1952 r. (Bachulski, Konarski, Wolff, red., 1952) znajdziemy wyjaśnienie każdego z następujących pojęć: archiwum prywatne, archiwum osobiste, spuścizna archiwalna, papiery prywatne, akta, a także archiwum rodzinne, rodowe, rodzinno-majątkowe, zwane podworskimi. Jedynie pojęcie akta (lecz bez odniesień do akt-papierów osobistych lub prywatnych) oraz pojęcie akta osobowe, osobiste, personalne rozumiane wyłącznie jako „akta dotyczące danych osobistych i przebiegu pracy” znalazło się w tym *Słowniku* (Bachulski, Konarski, Wolff, red., 1952).

Archiwum prywatne – zespół archiwalny powstały na skutek działalności instytucji prywatnej lub osób fizycznych, rodzin, rodów niezależnie od aktualnego miejsca jego przechowywania.

Spuścizna archiwalna (papiery) – termin stosowany na oznaczenie zespołu archiwalnego wytworzonego przez osobę (lub osoby) fizyczną. W praktyce włącza się do spuścizny także zbiory archiwalne powstałe z zainteresowań kolekcjonerskich twórcy spuścizny (Słownik archiwalny).

W grupie spuścizn szczególne miejsce zajmują te, których twórcy byli uczonymi. Największym dorobkiem w zakresie gromadzenia, opracowania oraz upowszechniania materiałów archiwalnych związanych z działalnością naukową osób fizycznych mogą się poszczycić dwie polskie instytucje. Pierwsza z nich to Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk (PAN) i Polskiej Akademii Umiejętności (PAU) w Krakowie. Statut powstałego już w 1815 r. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, przekształconego w 1872 r. w Akademię Umiejętności, stwierdzał, że do Archiwum Towarzystwa należą m.in. „Rękopisma przez członków Towarzystwa lub zinań złożone” (Z przeszłości Archiwum Nauki PAN i PAU, cop. 2007). Drugą natomiast instytucją jest powstałe w 1953 r. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Już w 1958 r. Archiwum PAN wypracowało własne metody opracowania spuścizn. Autorem projektu, noszącego tytuł *Wytyczne opracowania archiwalnego spuścizn rękopiśmiennych*, był wieloletni dyrektor Archiwum PAN w Warszawie prof. Zygmunt Kolankowski (1913–1998) (Tomczak, 2000, s. 356–360). W 1990 r. *Wytyczne* ukazały się w poszerzonym opracowaniu Z. Kolankowskiego oraz Hanny Dymnickiej-Wołoszyńskiej pod nieco zmienionym tytułem *Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych* (Dymnicka-Wołoszyńska, Kolankowski, oprac., 1990). Jest to normatyw zaakceptowany oraz stosowany w praktyce również przez Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie jak i archiwa polskich uczelni wyższych. Jego formuła jest pojemna, przejrzysta, ale zarazem elastyczna. Według *Wytycznych* z 1990 r. schemat układu materiałów archiwalnych dzieli spuściznę uczzonego na osiem grup podstawowych:

- I. Prace twórcy spuścizny;
- II. Materiały działalności twórcy spuścizny;
- III. Materiały biograficzne;
- IV. Korespondencja (a) wychodząca, (b) wpływająca;
- V. Materiały o twórcy zespołu;
- VI. Materiały rodzinne (rodowe);
- VII. Materiały osób obcych;
- VIII. Załączniki.

Dorobek archiwistyki polskiej w zakresie opracowania spuścizn prywatnych, a wśród nich spuścizn po uczonych, jest zatem ugruntowany zarówno w aspekcie teoretycznym, metodycznym, jak i archiwoznawczym

(Durčanský, 2018, s. 24–31). Jednak równie istotnym, a w przekonaniu autorki artykułu, jednym z najważniejszych aspektów problematyki spuścizn archiwalnych jest ich status prawny. Od niego zależy, w którym segmencie narodowego zasobu archiwalnego zostaną umieszczone spuścizny prywatne, w tym spuścizny uczonych. Z umiejscowienia owych spuścizn wynikają z kolei dalsze konsekwencje.

Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach z 1983 r. (Ustawa, 1983) wprowadziła do języka prawnego pojęcie niepaństwowego zasobu archiwalnego, jednocześnie nie podając żadnej jego definicji. Analiza art. 41 oraz 42 tej ustawy pozwala jednak w uproszczeniu wyznaczyć zakres znaczeniowy tego terminu. Niepaństwowy zasób obejmuje archiwalia będące przedmiotem własności niepublicznej, a więc pozostają one we władaniu różnych uczestników obrotu cywilnoprawnego, których łączy fakt, że znajdują się poza strukturami Skarbu Państwa i jednostek samorządu terytorialnego (Konstankiewicz, Niewęglowski, 2016, s. 43). Ustawa w art. 2 wprowadziła ponadto podział niepaństwowego zasobu archiwalnego na dwie kategorie wynikające z kryterium podmiotowego. Pierwszą z tych kategorii tworzy ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny. Należy on do różnego rodzaju jednostek organizacyjnych, takich jak partie polityczne, związki wyznaniowe, organizacje spółdzielcze, ale też stowarzyszenia, fundacje, towarzystwa naukowe, kulturalne, spółdzielnie, banki itd. Drugą natomiast kategorię tworzy nieewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny (Ustawa, 1983). W praktyce to on właśnie bywa najczęściej określanym potocznie mianem archiwów osobistych czy prywatnych. Nieewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny powstaje w wyniku działalności osób fizycznych. Stanowi także – co bardzo ważne – ich rzeczową własność (lub własność ich prawnych sukcesorów). Zgodnie z brzmieniem art. 9 Ustawy materiały wchodzące w skład obydwu części niepaństwowego zasobu archiwalnego mogą być zbywane, jednak istotnym ograniczeniem tej swobody jest ustawowe prawo pierwokupu w sytuacji próby sprzedaży tego rodzaju materiałów, które przysługuje Skarbowi Państwa (Ustawa, 1983). Jak łatwo więc zauważyć, ta sama spuścizna archiwalna zmienia swój status prawny z chwilą jej przekazania przez twórcę lub jego prawnych sukcesorów do archiwum państwowego lub kościelnego archiwum historycznego. Materiały zostają przesunięte ze spuścizny prywatnej (archiwum prywatnego bądź osobistego), zaliczanej do nieewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego, do kategorii ewidencjonowanego niepaństwowego bądź państwowego zasobu archiwalnego. Uzasadnione wydaje się w tym miejscu zadanie pytania także o to, czy przepisy prawa kanonicznego oraz kościelnego ustawodawstwa partykularnego nawiązują w jakimś stopniu do tej szczególnej grupy materiałów archiwalnych, którą tworzą spuścizny duchownych. Kodeks prawa kanonicznego nie statuuje żadnej normy odnoszącej się wprost bądź pośrednio do spuścizny rękopiśmiennej

osoby duchownej, zaś na wysokim poziomie uogólnienia określa powinność biskupa miejsca w zakresie utworzenia „archiwum historycznego, w którym strzeżono by pilnie dokumenty posiadające walor historyczny, uporządkowane systematycznie” (Kodeks prawa kanonicznego 1983, Kan. 491 § 2 lub Kan. 555 & 3). Obowiązki dziekana obligują go do zadbania w czasie choroby i tuż po śmierci duchownego wyłącznie o to, by „nie zostały zabrane lub nie zaginęły księgi, dokumenty, sprzęt liturgiczny oraz inne przedmioty należące do kościoła” (Kodeks prawa kanonicznego, 1983, Kan. 491 § 2 lub Kan. 555 & 3). Rękopiśmienna spuścizna duchownego należy zatem do jego majątku prywatnego i jako taka podlega dziedziczeniu testamentowemu określone w przepisach księgi czwartej obowiązującego kodeksu cywilnego (Wskazania dotyczące sporządzania testamentu, 2017). W skali ogólnopolskiej nową jakość w zakresie omawianej tematyki wniosły postanowienia II Synodu Archidiecezji Katowickiej obradującego w latach 2014–2016. Stwierdzono bowiem, że: „Zaleca się wykonawcom testamentów zmarłych prezbiterów archidiecezji katowickiej przekazywanie do Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach ich spuścizn rękopiśmiennych oraz dokumentów wytworzonych lub przechowywanych w postaci cyfrowej” (Zalecenie 226, 2016, s. 69). Sformułowanie takiego zalecenia było możliwe dzięki utworzeniu w ramach prac II Synodu Komisji do spraw Dziedzictwa Kościoła Katowickiego. Komisja w projekcie dokumentu końcowego przyjętego przez zgromadzenie synodalne na II sesji plenarnej w dniu 18 kwietnia 2015 r. zajęła się dziedzictwem historycznym rozumianym kompleksowo, a zatem archiwaliai, księgozbiorami oraz rękopisami muzycznymi. W postaci zarządzenia udało się także wprowadzić „włączenie edukacji w zakresie archiwistyki kościelnej do stałej formacji prezbiterów pełniących urząd proboszcza, a także do samego już przygotowania do tej posługi” (Zarządzenie 218, 2016, s. 68).

Spuścizny uczonych w zasobie Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach

W zasobie Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach przechowywanych jest 95 spuścizn prywatnych, wśród których 24 to spuścizny osób świeckich, zaś aż 71 to spuścizny duchownych w różny sposób związanych z diecezją katowicką³. Dziewiętnaście spuścizn naukowych stanowi 20% wszystkich spuścizn, przy czym twórcami trzech tego rodzaju spuścizn były osoby świeckie, zaś 16 duchowni.

W wyniku opracowania właściwego dla każdej z wymienionych spuścizn przygotowano inwentarz archiwalny umożliwiający użytkownikom przeprowadzanie kwerend. Dotychczas jednak żadna ze spuścizn przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach nie stała się

³ Stan na dzień 28.01.2019 r.

Tabela 1. Wykaz spuścizn naukowych przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach

Twórca spuścizny	Dziedzina nauki	Zakres chronologiczny	Liczba jednostek archiwalnych
Spuścizny naukowe osób świeckich			
Bronisław Koraszewski	dziennikarstwo	1897–1922	19
Konstanty Prus	historia, dziennikarstwo	poł. XIX–1960	278
Jadwiga Kucianka	historia literatury	1919–1970	45
Spuścizny naukowe duchownych			
Emil Szramek	historia, historia sztuki	1778–1992	69
Ludwik Orzeł	teologia, prawo kanoniczne	przed 1939	3
Franciszek Maroń	historia	1709–1984	32
Hilary Gwóźdź	historia	1939–1976	33
Jan Kudera	historia	1851–1942	81
Jerzy Pawlik	historia	1965–2008	105
Józef Bańka	historia	1893–1970	29
Józef Gawor	teologia	1900–1980	109
Konrad Szweda	historia	1926–1987	138
Marian Zieliński	historia sztuki	1936–1998	876
Paul Michatz	filozofia	1902–1937	10
Jerzy Myszor	historia	1942–2002	16
Wincenty Myszor	patrologia, koptologia	1958–2016	25
Remigiusz Sobański	prawo kanoniczne	1967–2009	289
Stanisław Bista	prawo kanoniczne	1927–1986	49
Józef Knosała	historia	1915–1945	54

Źródło: Inwentarze spuścizn przechowywanych w zasobie Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach (stan na dzień 10.01.2019 r.)

przedmiotem osobnej analizy, zaś niniejszy artykuł jest pierwszą próbą zarysowania perspektyw badawczych w odniesieniu do spuścizn w zasobie archiwum historycznego archidiecezji katowickiej⁴.

Problemy gromadzenia

Dla problemów w obszarze gromadzenia spuścizn naukowych w kościelnym archiwum historycznym aspekt prawny tychże spuścizn posiada znaczenie kluczowe. Spuścizna, nawet bezcenna z punktu widzenia historii nauki oraz historii Kościoła, pozostaje rzeczową własnością swojego twórcy, później natomiast jego sukcesorów prawnych. Jedną z konsekwencji takiego stanu jest możliwość ingerencji sukcesorów w losy i zawartość spuścizny. Jak niebezpieczne i nieodwracalne skutki dla wartości naukowej spuścizny mają takie działania wie każdy archiwista i badacz specjalizujący się w zakresie historii nauki. Spuścizny szczątkowe, zdefragmentowane, albo nawet w jakiś sposób ocenzone przez sukcesorów, są jak dzieła okaleczone. Jednak pozostając na gruncie obowiązującego prawa cywilnego i kanonicznego, wspomniany II Synod Archidiecezji Katowickiej mógł jedynie zalecić, a nie nakazać, wykonawcom testamentów przekazywanie pozostałych po duchownych rękopisów do Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach. W tym miejscu należy zwrócić uwagę na zarządzenie dotyczące włączenia edukacji z zakresu archiwistyki do stałej formacji prezbiterów. Praktyczna realizacja zapisów zarządzenia pozwoliłaby na stosunkowo szybkie dotarcie z podstawowym kompendium wiedzy do tych, od których często w pierwszej kolejności zależy los materiałów archiwalnych (także tych w postaci cyfrowej) tworzących spuściznę kapłana-uczonego. Pozostając przy zagadnieniu prawnej sukcesji, warto jeszcze dodać, że status prawny ma konsekwencje również w obszarze opracowania z chwilą, gdy spuścizna znajdzie się szczęśliwie w archiwum historycznym. Metodyka pracy archiwalnej nakłada na archiwistę obowiązek odtworzenia pierwotnego układu (porządku), „jaki został nadany materiałom w całości lub w częściach przez twórcę spuścizny [...] W czasie przeglądu wstępnego należy unikać zmiany układu materiałów wewnątrz teczek (wiązek, pudeł), co mogłoby doprowadzić do zburzenia istniejących elementów porządku autentycznego” (Dymnicka-Wołoszyńska, Kolankowski, oprac., 1990, s. 3). Często jednak spuścizna uczonego dociera do archiwum w stanie, który znacząco utrudnia, a czasem nawet uniemożliwia odtworzenie układu nadanego przez twórcę, widoczny natomiast staje się układ nadany przez sukcesora z wszystkimi

⁴ Już po przygotowaniu artykułu do druku ukazała się publikacja Katarzyny Tałuc pt. *Materiały źródłowe do biografii naukowej ks. prof. Wincentego Myszora (Wybór korespondencji)* Katowice 2019. Przedmiotem tego opracowania stała się zatem część spuścizny ks. prof. W. Myszora stworzona właśnie przez jego korespondencję naukową.

nieuchronnymi mankamentami, do których zaliczyć należy w pierwszej kolejności zabieg usuwania ze spuścizny materiałów, zdaniem przekazującego, nieważnych albo takich, które w jego opinii (a nie w opinii twórcy) nie powinny znaleźć się w zasobie archiwum (Kastberger, 2014, s. 2-26). Jeszcze inne problemy stwarza postać fizyczna przekazywanych materiałów archiwalnych. Jeśli bowiem twórca pozostawił swoje archiwum osobiste w postaci teczek, pudeł, wiązek, segregatorów czy nawet akt luźnych, a wszystkie te materiały archiwalne oddane zostały przez sukcesora w postaci tomów w oprawach introligatorskich, to niemożliwe staje się przemieszczenie jakiegokolwiek materiału zgodne z odtwarzanym układem pierwotnym. Komplikuje to również w sensie technicznym proces digitalizacji, zaś z punktu widzenia profilaktyki konserwatorskiej stanowi poważne wyzwanie.

Problemy opracowania

Innego rodzaju problemy występują przy opracowaniu spuścizny naukowej, w skład której wchodzi fragmenty spuścizn innych badaczy. Wspomniane już *Wytyczne* przewidują taki przypadek, stąd wyodrębnienie w ramach spuścizn uczonych grupy materiałów osób obcych (grupa VII). Spuścizny ks. Emila Szramka, ale także ks. Jana Kudery, są trafnymi przykładami tak zwanej mozaikowej czy też warstwowej struktury materiałów warsztatowych uczonego. Uzasadnione biografią ks. Emila Szramka jego kontakty osobiste z ks. Józefem Gregorem (1857-1926) sprawiły, że częścią spuścizny ks. E. Szramka stały się fragmenty spuścizny ks. Józefa Gregora. W skład spuścizny katowickiego kapłana weszły także materiały warsztatowe ks. Augustyna Weltzla (1817-1897), będące już własnością J. Gregora⁵. Taka swoista „filiacja” materiałów archiwalnych wiele mówi o kształtowaniu się warsztatu badawczego ks. Emila Szramka. Wiedza o rozwoju historiografii śląskiej z pewnością byłaby uboższa, gdyby którykolwiek z dysponentów spuścizny ks. E. Szramka podjął autorytarną i fatalną w skutkach decyzję o usunięciu z niej fiszek z notatkami J. Gregora czy też A. Weltzla. Spuścizny naukowej E. Szramka nie ominął niestety przypadek zubożenia w okolicznościach, których dzisiaj nie sposób odtworzyć. Jeszcze Herbert Bednorz i Józef Bańka pisali w swojej publikacji z 1966 r. o korzystaniu z przypisanego wówczas do „Archiwum Diecezjalnego i Kapitulnego skoroszytu z listami (listów 39) [...] z okresu studiów Szramka, w tym liczne i ciekawe do kolegi kursowego Józefa Ferche” (Bednorz, Bańka, 1966, s. 214). Zacytowany fragment dotyczy także kwestii wartościowania materiałów archiwalnych. W subiektywnej ocenie sukcesora, przekazującego

⁵ Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach (AAKat), Spuścizna ks. Emila Szramka, Materiały osób obcych. Materiały warsztatowe ks. Józefa Gregora, sygn. 119/18 – 119/25 (XIX/XX).

spuściznę naukowca do archiwum, pewne materiały mogą nie zasługiwać na przechowanie wieczyste, bowiem są tylko nośnikami informacji o życiu codziennym uczonego. W spuściznie Konstantego Prusa (1872-1961) znajduje się 146 notesów, w których przez pół wieku (1910-1960) skrzętnie zapisywał on wszystkie swoje wydatki osobiste (na chleb, lekarstwa, prąd, bilety kolejowe, ołówki, książki, papier, etc.)⁶. O wartości takiego zbioru dla badań z zakresu historii gospodarczej, ale też historii życia codziennego, nie trzeba już dzisiaj nikogo przekonywać.

Pozostając przy rozważaniach dotyczących kompletności spuścizny uczonego, należy zwrócić uwagę na jeszcze jeden ważny aspekt i problem. Warsztat uczonego to z jednej strony notatki (dawniej fiszki), dzisiaj przybierające już niemal wyłącznie postać baz danych tworzonych w systemach informatycznych, z drugiej natomiast strony to księgozbiór prywatny o sprecyzowanym profilu odzwierciedlającym rozwój badań uczonego, a bywa że także rozwój danej dziedziny nauki. Problemem jest brak traktowania tych dwóch części warsztatu badawczego w sposób integralny. W praktyce spadkobiercy prawni uczonego przekazują najczęściej księgozbiór do wybranej biblioteki, zaś spuściznę rękopiśmienną do wybranego archiwum. Takie rozwiązanie kryje jednak niebezpieczeństwo utraty wszystkich tych materiałów archiwalnych, które twórca spuścizny umieścił wewnątrz swoich książek, co więcej umieścił je w nich nieprzypadkowo, ale w ściśle określonych i ważnych dla procesu poznawczego (badawczego) miejscach. Często właśnie do książek trafia korespondencja uczonego z ich autorami, jak również notatki odnoszące się do konkretnego fragmentu czytanej publikacji. I o ile zdarza się, że bibliotekarze w trakcie opracowania otrzymanego księgozbioru przekazują do archiwum wydobyte z książek materiały archiwalne, o tyle nie zdarza się, by towarzyszył temu precyzyjny opis topografii takich notatek (także korespondencji) w ramach księgozbioru. W ten sposób bezpowrotnie utracony zostaje związek pomiędzy notatką w formie materiału luźnego, a przyczyną jej powstania, czyli analizą lektury. Brak integralnego podejścia do spuścizny uczonego dotyczy wszystkich jej składników, także przedmiotów i innych artefaktów. W warunkach polskich trafiają one najczęściej do muzeów i zatarty zostaje ich bezpośredni związek ze środowiskiem życia i działalności twórcy. Przykładem rozwiązania, przynajmniej częściowego, tego problemu jest postępowanie przyjęte w Archiwum Instytutu Hoovera na Uniwersytecie Stanford w Kalifornii. W ramach spuścizn przechowywanych w Archiwum utworzono grupę pod nazwą *memorabilia*, w której umieszcza się przedmioty nieprzystające do innych grup, np. przybory biurowe, okulary, odznaczenia etc. (Siekierski, 2017). Pisząc o podejściu integralnym do spuścizny, autorka ma jednak na myśli głów-

⁶ AAKat, Spuścizna Konstantego Prusa, Rachunki osobiste (1910-1960), sygn. 80/286 – 80/432.

nie informacyjne scalenie wszystkich jej elementów nie tylko ze względu na szacunek, jaki należy się takiej całości, ale także z uwagi na potrzeby badawcze użytkowników archiwum. W istocie chodzi bowiem także o przestrzeganie jednej z najstarszych, ale również fundamentalnych dla archiwistyki, zasady proweniencji stojącej na straży organicznej całości zespołu archiwalnego (Robótka, 2003, s. 83-84). Ostatni, trzeci rodzaj problemów, zasygnalizowany w tytule artykułu, dotyczy kwestii związanych z udostępnianiem archiwaliów. Opis biblioteczny oraz opis archiwalny tego samego rękopisu różnić się będą między sobą pod wieloma względami, co wynika wprost z odmiennej metodyki opisu jednostki archiwalnej oraz rękopisu bibliotecznego, jak również przyjętej w bibliotekach pragmatyki łączenia i grupowania w katalogach jednostek rękopiśmiennych ze względu na ich tematykę, gatunek lub osobę twórcy. Brak poszanowania dla nadrzędności kryterium proweniencyjnego prowadzi niejednokrotnie do powstawania zespołów sztucznych. Maciej Matwijów, badający stan opracowania rękopisów bibliotecznych w Polsce, ocenił tę kwestię surowo, pisząc:

Pewien udział w powstawaniu tych niekonsekwencji miały *Wytyczne opracowania rękopisów w bibliotekach polskich*, nieformułujące jednoznacznych zasad lub odwrotnie – formułujące zasady, które pozostawały w sprzeczności z naukowymi celami opracowania rękopisów i z tego względu nie były akceptowane przez większość środowiska bibliotekarskiego (Matwijów, 2015, s. 124).

Problemy udostępniania

Brak wspólnej dla bibliotek, muzeów i archiwów płaszczyzny informacyjnej prowadzi do sytuacji dotkliwej nie tylko dla użytkownika tych trzech zasobów, ale także niekorzystnie odbija się na możliwości wykorzystania potencjału badawczego każdej z tych instytucji. Przykładem próby zaradzenia takim problemom jest *Spuścizna* – baza danych o spuściznach (archiwach osobistych) ludzi nauki i kultury w zbiorach krakowskich. Projekt bazy powstał w latach 1998-2003 z inicjatywy Archiwum Nauki PAN-PAU w Krakowie oraz Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 2001 r. do projektu przyłączyło się również krakowskie Archiwum Narodowe. Najzwięźlej charakteryzując ową bazę, trzeba wskazać, że użytkownik otrzymuje dzięki niej podstawowe informacje biograficzne o twórcy spuścizny: daty życia, miejsce urodzenia i śmierci, dziedziny naukowe, którymi twórca się zajmował. Baza danych wskazuje też miejsce przechowywania spuścizny (lub jej fragmentu), sygnaturę zespołu, jego rozmiar oraz daty skrajne. Dostępne dane teleadresowe instytucji pozwalają na kontakt z nią i ewentualne zamówienie konkretnych jednostek. Na szczególną uwagę zasługuje specjalne potraktowanie korespondencji, poprzez wyróżnienie w formu-

rzu nadawców i odbiorców pism. Dzięki temu użytkownik bazy ma możliwość odszukania korespondencji interesującej go osoby we wszystkich udostępnionych w bazie spuściznach. Warto dodać, że *Wytyczne* z 1990 r. poszerzono. Baza przewiduje opis spuścizny na dziewięciu poziomach informacyjnych (przegrupowanych w stosunku do *Wytycznych*), zaś w grupie pierwszej – materiały biograficzne – wprowadza wspomniane już wcześniej *memorabilia* nazywane w niej „pamiątkami” (Zasady opracowania zbioru). Udostępnianie spuścizny prywatnej, a zwłaszcza spuścizny naukowej, wiąże się z ochroną w zakresie prawa autorskiego. W rozumieniu Ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych z 1994 r. przedmiotem tego prawa jest każdy przejaw działalności twórczej o charakterze indywidualnym bez względu na postać. Do grupy szczególnie chronionej należą m.in. utwory naukowe także te, które posiadają postać elektroniczną. Art. 16 ustawy stwierdza, że twórcom, oprócz ochrony dóbr osobistych, przysługują wszelkie autorskie prawa osobiste chroniące „nieograniczoną w czasie i niepodlegającą zrzeczeniu się lub zbyciu więź z utworem”. Oznacza to, że samo pozyskanie materiałów prywatnych przez archiwum w drodze np. darowizny, a więc przejęcie prawa własności, nie jest równoznaczne z nabyciem autorskich praw majątkowych, o ile takich archiwum nie otrzymało (Kot, 2001, s. 13). W odniesieniu zatem do archiwów prywatnych ważna jest szczególna dbałość o zachowanie określonych zasad dostępu, zwłaszcza że problem ten ciągle pozostaje otwarty i prawnie nie do końca uregulowany. W przekonaniu autorki artykułu system zastrzeżeń powinien obejmować materiały archiwalne mające charakter ściśle osobisty (np. korespondencja prywatna, pamiętniki, wyniki badań lekarskich). System ten winien zawierać precyzyjne regulacje prawne obejmujące zarówno sposób wykorzystania tego typu materiałów, jak i ich zastosowanie w systemie informacji o warunkach udostępniania zbiorów.

Bibliografia

- Bachulski, A., Konarski, K., Wolff, A. (red.). (1952). *Polski słownik archiwalny*. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych.
- Bańkowski, P. (1951). Porządkowanie archiwaliów prywatnych, *Archeion*, 19-20, 194–216.
- Bednorz, H., Bańka, J. (1966). *Życie i działalność ks. Emila Szramka 1887-1942*. Katowice: Wydawnictwo Kurii Diecezjalnej.
- Czarnota, T. (2016). Problem granic zespołu w archiwach osobistych z perspektywy ich twórców — przypadek archiwaliów Jerzego Giedroycia. *Archeion*, 117, 248–270.

- Durčanský, M. (2018). Spuścizny w Archiwum Uniwersytetu Karola w Pradze: gromadzenie – opracowanie – cracoviana. W: A. Górski (red.), *Spuścizny – co po nas zostaje?: zagadnienia metodologiczne: materiały konferencji naukowych organizowanych przez Archiwum Nauki PAN i PAU i Polską Akademię Umiejętności* (24-31). Kraków: Archiwum Nauki PAN i PAU.
- Dymnicka-Wołoszyńska, H., Kolankowski, Z. (oprac.). (1990). *Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*. Warszawa: Archiwum Polskiej Akademii Nauk.
- Górski, R. (2009). Archiwa osobiste. Problemy gromadzenia, opracowania i udostępniania. *Problemy Archiwistyki*, 2(2), 22–30.
- Kastberger, K. (2014). Nachlassbewusstsein, Vorlass-Chaos und die Gesetze des Archivs. *Recherche*, 1, 22–26.
- (Kodeks prawa kanonicznego, 1983). Kodeks prawa kanonicznego 1983. Pobrane 7 stycznia 2019, z: <http://www.trybunal.mkw.pl/Kodeks%20Prawa%20Kanonicznego.pdf>
- Kolankowski, Z. (1958a). Archiwalne opracowanie spuścizn rękopiśmiennych i jego problemy. W: *Pamiętnik VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie 14-17 września 1958 r.* (t. 1: *Referaty*) (s. 143-159). Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne.
- Kolankowski, Z. (1958b). *Wytyczne opracowania archiwalnego spuścizn rękopiśmiennych. Projekt*. Warszawa: Polska Akademia Nauk.
- Kolankowski, Z. (1959). Podstawowe zagadnienia metodyczne porządkowania spuścizn rękopiśmiennych. *Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk*, 2, 2–16.
- Kolankowski, Z. (1972). Granice spuścizny archiwalnej. *Archeion*, 57, 53–73.
- Konstankiewicz, M., Niewęłowski, A. (2016). *Narodowy zasób archiwalny i archiwa. Komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Kot, D. (2001). Autorsko-prawne zagadnienia gromadzenia i udostępniania materiałów archiwalnych. *Archiwa Polski*, 2(22), 9–13.
- Matwijów, M. (2015). Naukowe opracowanie i katalogowanie rękopisów nowożytnych i najnowszych (XV-XX w.) w polskich bibliotekach w II połowie XX wieku. Metodologia – teoria i praktyka. *Roczniki Biblioteczne*, 59, 91–124.
- Piber, A. (1965). Spuścizna archiwalna – jej istota, zawartość, układ, metody porządkowania *Archeion*, 42, 43–62.
- Połackówna, H. (1938/1939). Uwagi o porządkowaniu prywatnych archiwów rodzinnych. *Archeion*, 16, 100–109.
- Robótka, H. (2003). *Wprowadzenie do archiwistyki*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

-
- Siekierski, M. (2017). Zarys historii polskich zbiorów Biblioteki i Archiwum Instytutu Hoovera w Kalifornii. W: J. Puchalski, A. Chamera-Nowak, D. Pietrzekiewicz (red.), *Z badań nad książką i księgozbioremami historycznymi. Polonika w zbiorach obcych* (s. 547-556). Warszawa: Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii UW, Katedra Książki i Historii Mediów.
- Słownik archiwalny. Pobrane 7 stycznia 2019, z: <https://www.archiwa.gov.pl/pl/757-s%C5%82ownik-archiwalny>
- Tomczak, A. (2000). Zygmunt Kolankowski (11 XI 1913 - 31 XII 1998). *Archeion*, 101, 356–360.
- (Ustawa, 1983). Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. (Dz.U. 1983, nr 38 poz. 173).
- Wierzbicka, E. (2010). Archiwa podworskie, rodzinne i rodowe, akta dóbr i osób – stan i opracowanie oraz problemy poziomu i dostępności informacji. *Archeion*, 111, 149–177.
- Wskazania dotyczące sporządzania testamentu prezbiterów oraz wzór testamentu własnoręcznego. (2017). Pobrane 9 stycznia 2019, z: <http://www.archidiecezjakatowicka.com.pl/dokumenty/8089-wskazania-dotyczace-sporzadzania-testamentow-prezbiterow>
- Z przeszłości Archiwum Nauki PAN i PAU. (cop. 2007). Pobrane 7 stycznia 2019, z: <http://www.archiwum-nauki.krakow.pl/pl/o-archiwum/z-przeslosci.html>
- Zalecenie nr 226. (2016). W: W. Skworec, *Wstuchani w Ducha: uchwały II Synodu Archidiecezji Katowickiej* (s. 69). Katowice: Księgarnia Świętego Jacka.
- Zarządzenie nr 218. (2016). W: W. Skworec, *Wstuchani w Ducha: uchwały II Synodu Archidiecezji Katowickiej* (s. 68). Katowice: Księgarnia Świętego Jacka.
- Zasady opracowania zbioru. W: Spuścizna. Archiwa krakowskie. Pobrane 21 stycznia 2019, z: <http://www.spuszczizna.krakow.pl/>
- Zielińska, T. (1971). Archiwalia prywatne (pojęcie, zakres gromadzenia, metody opracowywania). *Archeion*, 56, 71–78.

Halina Dudala

***The heritage of the researchers in the resources of the Archdiocese Archives
in Katowice – selected issues of gathering, processing and sharing***

Abstract

In the church historical archives gathering archival materials created by organizational units of the Roman Catholic Church, the legacy of priest engaged in scientific activity is also preserved. The legal status of this sort of archival materials implies definite consequences in the area of gathering, processing as well as sharing. The article is the first attempt to show the variety of heritage placed in the Archdiocese Archives in Katowice, as well as to outline the problems related to this specific group of archival sources.

Keywords: church historical archives, priest's legacy, private archives, archival legacy, gathering archival records, processing archival records, sharing archival records

Halina Dudala

***Spuścizny uczonych w zasobie Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach- wybrane
problemy gromadzenia, opracowania oraz udostępniania***

Streszczenie

W kościelnych archiwach historycznych, gromadzących materiały archiwalne wytworzone przez jednostki organizacyjne Kościoła rzymskokatolickiego, przechowywane są także spuścizny po duchownych prowadzących działalność naukową. Status prawny tego rodzaju materiałów archiwalnych posiada ściśle określone konsekwencje zarówno w obszarze ich gromadzenia, opracowania, jak i udostępniania. Artykuł stanowi pierwszą próbę ukazania różnorodności spuścizn znajdujących się w Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach i zarysowania problemów związanych z tą specyficzną grupą źródeł archiwalnych.

Słowa kluczowe: kościelne archiwa historyczne, spuścizna kapłanów, archiwum prywatne, spuścizna archiwalna, gromadzenie archiwaliów, opracowanie archiwaliów, udostępnianie archiwaliów